

BOLALARDA ALTRUISTIK XULQNING RIVOJLANISHI: YOSH OMILLARI VA OILA TA'SIRI**Rayhona Marufjonova Mansurjon qizi***FarDu 1-bosqich magistranti psixologiya yo'nalishi**E-mail: marufjanovarayhona@gmail.com**Tel: 99 646 16 17***MAQOLA
MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 01.02.2026**Revised: 02.02.2026**Accepted: 03.02.2026***KALIT SO'ZLAR:***altruistik xulq,
bolalar psixologiyasi,
yosh omillari, oila
ta'siri, rivojlanish
psixologiyasi, empatik
qobiliyat, ijtimoiy
tarbiya.**Biz ushbu maqolada bolalarda altruistik xulqning rivojlanishini, yosh omillari va oila ta'sirini o'rganib chiqamiz. Yosh davrlariga ko'ra altruizmning o'zgarishi, oilaviy muhitning roli, shuningdek, biologik va ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Xalqaro va o'zbek manbalariga asoslanib, empirik tadqiqotlar va nazariy yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Maqola altruizmni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.***Kirish**

Bolalarda altruistik xulqning rivojlanishi psixologiya fanining eng muhim mavzularidan biri hisoblanadi. Altruizm – bu boshqalarga yordam berish, qo'llab-quvvatlash va o'z manfaatlarini chetga surib qo'yishga asoslangan xulq-atvor shakli bo'lib, u shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarning asosiy qismi. Yosh omillari va oila ta'siri altruizmning shakllanishida markaziy o'rin tutadi, chunki bolalik davrida oilaviy muhit va yoshga oid o'zgarishlar bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston kontekstida bu mavzu ayniqsa dolzarb, chunki oilaviy tarbiya va kollektivizm madaniyati altruizmni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, altruizmning erta shakllanishi ruhiy salomatlik va ijtimoiy moslashuvga yordam beradi, ammo oilaviy disfunktsiya yoki yoshga oid to'siqlar uni susaytirishi mumkin.

Adabiyotlarni o'rganish

Altruistik xulqning rivojlanishi haqidagi tadqiqotlar psixologiya fanida uzoq vaqtdan beri o'rganilmoqda. Piaget va Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyalariga ko'ra, bolalar altruizmni bosqichma-bosqich o'zlashtiradi: erta yoshda egoistik xulqdan, keyinchalik ijtimoiy normalarga asoslangan altruizmga o'tadi. Eisenbergning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, empatik qobiliyat altruizmning asosiy omili bo'lib, u 12 oylik bolalarda namoyon bo'la boshlaydi.

Xalqaro manbalarda oilaviy funktsiyaning ta'siri katta e'tibor qaratilgan. Masalan, oilaviy munosabatlarning mustahkamligi o'smirlarning altruistik xulqini oshiradi, chunki u psixologik chidamlilik va o'z-o'zini tasdiqlash orqali vositachilik qiladi. Yosh omillari bo'yicha, 4-5 yoshli bolalarda altruizm qo'rquv ifodalariga sezgirlik bilan bog'liq, bu esa emotsional sezuvchanlikni ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotlarida altruizm oilaviy tarbiya va ijtimoiy muhit bilan bog'lanadi. Rivojlanish psixologiyasi darsliklarida oilaviy omillar bolalarning psixik taraqqiyotiga ta'sir etishi ta'kidlanadi. Emotsional intellekt altruistik xulqning shakllanishida muhim, xususan o'smirlik davrida. Pedagogik psixologiyada oilaviy tarbiya altruizmni rivojlantirishning asosiy vositasi sifatida ko'riladi.

Genetik va atrof-muhit omillari ham muhim hisoblanadi. Altruizmning irsiyat darajasi 0-0.87 gacha o'zgaradi, ammo oilaviy muhit uni modulyatsiya qiladi. Kam ta'minlangan oilalardagi bolalar ko'proq altruistik bo'ladi, chunki ijtimoiy bosim kuchliroq bo'ladi.

Asosiy qism

Bolalarda altruizmning rivojlanishi yoshga bog'liq bosqichlarga bo'linadi. Chaqaloqlik davrida (0-2 yosh) altruizm empatik reaksiyalar shaklida boshlanadi: bolalar boshqalarning qayg'usiga sezgir bo'ladi va oddiy yordam berishga urinadi. 3-5 yoshda altruizm ko'proq namoyon bo'ladi, ammo egoistik motivlar ustunlik qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 4-5 yoshli bolalarda altruizm qo'rquv ifodalariga tez reaksiya bilan bog'liq, bu esa madaniy farqlarsiz kuzatiladi.

Maktab yoshida (6-12 yosh) altruizm ijtimoiy normalar va guruh dinamikasi ta'sirida rivojlanadi. Yosh oshgan sari bolalar ko'proq ishonchli va altruistik bo'ladi, ammo ishonch altruizmdan tezroq o'sadi. O'smirlikda (13-18 yosh) altruizm murakkablashadi: emotsional charchoq va stress uni kamaytirishi mumkin, ammo oilaviy qo'llab-quvvatlash uni saqlab qoladi.

O'zbek kontekstida, yosh davrlar psixologiyasida bolalarning altruizmi oilaviy va madaniy omillar bilan bog'lanadi. O'smirlarning altruizmi emotsional intellekt bilan o'lchanadi, bu esa yosh oshgan sari o'sadi.

Oila altruizmning asosiy shakllantiruvchisidir. Mustahkam oilaviy munosabatlar altruizmni oshiradi, chunki u o'z-o'zini tasdiqlash va psixologik chidamlilik orqali vositachilik qiladi. Ota-onaning o'zi altruistik bo'lsa, bolalar uni taqlid qiladi.

Genetik omillar oila ta'siri bilan o'zaro bog'liq: gen-muhit o'zaro ta'siri altruizmni modulyatsiya qiladi.

Natijalar

Tadqiqot natijalaridan ko'rishimiz mumkinki, altruizmning rivojlanishi yoshga bog'liq: erta yoshda emotsional sezuvchanlik, keyinchalik ijtimoiy normalar ustun. Oila ta'siri markaziy – mustahkam oilalar altruizmni 20-30% oshiradi. Empirik ma'lumotlar (N=472 o'smirlar) emotsional intellekt va altruizm o'rtasidagi bog'lanishni tasdiqlaydi. O'zbek manbalarida oilaviy tarbiya altruizmni erta shakllantirishda muhimligini ko'rsatadi.

Xulosa

Ushbu maqolada bolalarda altruistik xulqning rivojlanishi yosh omillari va oila ta'siri nuqtai nazaridan batafsil ko'rib chiqildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, altruizmning shakllanishi yoshga bog'liq bosqichlarda sodir bo'ladi: erta yoshda emotsional sezuvchanlik va empatik qobiliyat asosiy rol o'ynasa, o'smirlikda ijtimoiy normalar va guruh dinamikasi ta'sirida murakkablashadi. Oila muhiti esa altruizmning asosiy shakllantiruvchisi bo'lib, mustahkam oilaviy munosabatlar bolalarning psixologik chidamliligini va o'z-o'zini tasdiqlashini oshirib, altruistik xulqni 20-30% gacha kuchaytirishi mumkin. Bundan tashqari, oilaviy tarbiya uslublari (masalan, demokratik yoki qo'llab-quvvatlovchi usullar) altruizmni rag'batlantirsa, avtoritar yoki e'tiborsiz tarbiya uni susaytirishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida kollektivistik madaniyat altruizmni tabiiy ravishda rag'batlantiradi, chunki oilaviy va jamoaviy qadriyatlar bolalarning ijtimoiy munosabatlarini shakllantiradi. Ammo zamonaviy omillar, masalan, shaharlashtirish, texnologiyalar va iqtisodiy qiyinchiliklar, altruizmning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin, shuning uchun oilaviy

va ta'lim dasturlari altruizmini rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Masalan, ota-onalar uchun psixologik treninglar, maktablarda ijtimoiy-emotsional ta'lim va oilaviy maslahat xizmatlari altruizmini kuchaytirishning samarali usullari bo'lishi mumkin. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatdagi hamjihatlik va ijtimoiy barqarorlikka ham hissa qo'shadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar davomida genetik omillar, madaniy farqlar (xususan, Markaziy Osiyo kontekstida) va texnologik ta'sirlarni (masalan, ijtimoiy tarmoqlarning roli) chuqurroq o'rganilishi lozim. Bunday yondashuvlar altruizmini tushunish va rivojlantirish bo'yicha yangi strategiyalarni ishlab chiqishga yordam beradi, natijada bolalarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. The Development of Altruistic Behavior: Helping in Children and Chimpanzees. CORE.
2. The role of genes in altruistic behavior: Evidence from quantitative genetics and molecular genetics. Chinese Academy of Sciences.
3. Rivojlanish psixologiyasi pedagogik psixologiya. JDPU.
4. Yoshlarning ijtimoiy-psixologik muammolari. Scienceweb.
5. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. Scribd.
6. Psixologiya mutaxassisligi uchun darslik. E-library SamMU.
7. Umumiy pedagogika va psixologiya. Menejment.uz.
8. Altruism and Emotional Intelligence Analysis. Scribd.
9. Pedagogika nazariyasi. Ziyouz.com.
10. Ijtimoiy psixologiya. Lib.tiet.uz.
11. Umumiy psixologiya fanidan ma'ruzalar matni. Ziyonet.
12. Yosh avlodning psixologik salomatligi. Uniwork.buxdu.uz.
13. Ijtimoiy psixologiya. JDPU.